

Boris van der Ham

VOORTREKKERS & BAANBREKERS

*Twee jaar na het referendum
Nederland in Europa*

BORIS VAN DER HAM

*Voortrekkers
en baanbrekers*

Twee jaar na het referendum

Nederland in Europa

Eerste druk, mei 2007
Tweede herziene druk, juni 2007

ISBN 978 90 812011 1 7

© 2007 Boris van der Ham
Opmaak: Jan Bos, Asterisk*, Amsterdam
Foto voorzijde omslag: Europese Gemeenschap 2007
Druk: Wilco, Amersfoort

www.borisyvanderham.nl
www.voortrekkersbaanbrekers.nl

Inhoud

Inleiding 4

1. Juni 2005 5

2. Hou je aan je afspraken 13

3. Actief in de wereld 20

4. Leve de kleintjes 27

5. Een open debat 35

Ten slotte: Identiteit 44

Dankwoord 47

Inleiding

Twee jaar geleden, op 1 juni 2005, werd voor de eerste keer in 200 jaar een nationaal referendum gehouden. Het onderwerp was de Europese Grondwet, een verdrag waarin nieuwe afspraken stonden beschreven voor betere Europese samenwerking. De meeste politieke partijen in de Tweede Kamer steunden deze veranderingen, maar een grote meerderheid van de Nederlanders stemden tegen. Sindsdien lijkt de Nederlandse politiek zo geschrokken dat het z'n kosmopolitische houding lijkt te hebben ingeruild voor koppige argwaan.

Dit boekje schrijf ik uit bezorgdheid over die situatie. De afwachtende houding richting de rest van de wereld bevalt me niet en lijkt me niet het juiste antwoord op het 'nee'.

Ik schrijf het ook uit een vorm van verantwoordelijkheidsgevoel. Het feit dat het referendum over de Europese Grondwet is gehouden, was immers het gevolg van een initiatief waar ik medeverantwoordelijk voor was. Samen met Farah Karimi (GroenLinks) en Niesco Dubbelboer (PvdA) diende ik in 2003 een initiatiefwetsvoorstel in dat uiteindelijk leidde tot het referendum. Sindsdien hebben alle debatten over Europa voor mij een extra lading gekregen.

De uitslag van 2005 wierp voor Nederland en Europa belangrijke vragen op. Als een van de initiatiefnemers van het referendum wil ik – zonder de pretentie volledig te zijn – hierover graag een aantal van mijn waarnemingen, analyses en ideeën op schrift stellen.

Boris van der Ham

Juni 2005

Op de ochtend van het referendum ging ik al vroeg stemmen. In het stemhokje drong het pas goed tot me door: ik stemde vandaag voor een verkiezing die er mede op mijn initiatief was gekomen. Ongeveer twee jaar eerder, net na de Tweede Kamerverkiezingen van januari 2003, was ik benaderd door Farah Karimi en Niesco Dubbelboer om mee te schrijven aan het wetsvoorstel voor een referendum over de Europese Grondwet. En nu stond ik daadwerkelijk in het stemhokje!

Ik stemde 'voor' het verdrag en duwde het stemformulier in de stembus. Aan de leden van het stembureau vroeg ik hoe het stond met de opkomst. Ze zeiden dat het meeviel: 'Er is nu al een hogere opkomst dan bij de laatste Europese Verkiezingen!'

Waar ging het ook alweer om?

De tekst die voorlag bestond uit vier delen. Eigenlijk waren alleen de eerste twee delen echt nieuw. Deel drie en vier waren grofweg een bundeling oude verdragen en een technisch stuk over de ratificatie van het verdrag.

In deel één werd de organisatie van de EU hervormd. Dat leek hard nodig, want met 27 landen was het inmiddels lastig vergaderen. Een groot aantal veto's zou daarom worden afgeschaft, zodat niet langer één enkel land meerderheidsbesluiten kon tegenhouden; de stemmenweging tussen de landen werd iets eerlijker gemaakt: het roulerend voorzitterschap, waarbij elke lidstaat om het half jaar voorzitter was, zou worden vervangen door een vaste voorzitter; Bovendien zou een Europese minister van Buitenlandse Zaken worden geïntroduceerd om het buitenlands beleid te coördineren.

Het tweede deel bestond voornamelijk uit het Handvest van de

Grondrechten. Zaken als de menselijke waardigheid, gelijke behandeling, recht op onderwijs, consumentenrechten, rechten van gehandicapten en werknemers werden erin beschermd. Deze tekst was al in 2000 door de Europese landen omarmd, maar door het nu in een verdragstekst te zetten zou het extra gewicht krijgen.

Een 'tweede lezing'

Vooraf de opname van het Handvest van de Grondrechten maakte deze verdragstekst tot iets bijzonders. De tekst kreeg daardoor de lading van een heuse 'grondwet'. Maar dat maakte het ook ingewikkelder. Want hoe moest het Nederlands parlement hier nu mee omgaan? Immers, een wijziging van de Nederlandse grondwet is aan strenge regels gebonden. De grondwet bevat immers de basisafspraken van een land, en om die te wijzigen zijn extra zorgvuldigheidseisen ingebouwd. Zo is het verplicht om een zogenaamde 'tweede lezing' van zo'n voorstel te hebben. Nadat het parlement een voorstel heeft goedgekeurd moet het daarna *nog* een keer door het parlement worden goedgekeurd. Tussen die twee procedures in moet dan ook ten minste één keer nieuwe verkiezingen zijn uitgeschreven. Zo wordt de kiezer in staat gesteld om eventueel in te grijpen als de politiek aan fundamentele rechten knabbelt. Omdat de Europese grondwet leek op een voorstel tot grondwetswijziging lag het daarom voor de hand om kiezers ook hier die mogelijkheid te geven. Het hoogste adviesorgaan van Nederland, de Raad van State, was het met deze redenering eens. Zij schreven aan de Tweede Kamer dat een referendum 'de meest reële optie' was om hier vorm aan te geven. Ook de meerderheid van de Tweede Kamer vond deze argumenten hout snijden. Daarnaast was een doel van het referendum om burgers meer te betrekken bij de Europese samenwerking. Geen overbodige luxe. Uit opiniepeilingen bleek dat steeds meer Nederlanders moeite kregen met de Europese Unie. Dat was vooral opvallend omdat Nederlanders van oudsher juist pro-Europees waren. Dat grote draagvlak brak blijkbaar langzaam af of werd verruild voor onverschilligheid. Intussen waren de meeste politieke partijen in de Tweede Ka-

mer veel positiever over Europa, maar ze besteedden er tegelijkertijd niet zoveel aandacht aan. Referenda in andere Europese landen lieten zien dat de betrokkenheid ermee kon worden versterkt. Bovendien bleek dat ook de algemene kennis over Europa erdoor werd verbeterd.

Ook deze argumenten werden gedeeld door een meerderheid van de Tweede en Eerste Kamer. Uiteindelijk stemden PvdA, vvd, GroenLinks, D66, SP en LPF vóór het initiatiefwetsvoorstel. Toen de laatste stemming was geweest feliciteerden Farah, Niesco en ik elkaar. Er was geschiedenis geschreven: voor het eerst in 200 jaar (het vorige was in 1797 ten tijde van de Bataafse Republiek) zou Nederland weer een nationaal referendum krijgen.

De campagne

De dag nadat het wetsvoorstel in de Eerste Kamer werd goedgekeurd, trapte Balkenende de campagne af. ‘Laten we zelfbewust de aanval kiezen’, zei de premier tot een groep diplomaten. Het ‘nee’-kamp was meteen al op stoom. Al in september 2003, was de SP begonnen met een comité ‘tegen de grondwet’ en ook Wilders, de LPF en de ChristenUnie hadden zich voorbereid. Bij het ‘ja’-kamp ging het moeizamer. Het bestond uit de regeringspartijen CDA, vvd en D66 en de twee oppositiepartijen, PvdA en GroenLinks. Maar die laatsten voelden zich er zichtbaar ongemakkelijk bij. Ook een aantal milieuorganisaties, vakbonden als de FNV en het CNV zaten in een spagaat: ze waren wél voor de grondwet, maar hadden geen zin om samen met de regering campagne te voeren. De tijdelijke stichting ‘Beter Europa’, opgericht door D66’er Lousewies van der Laan en PvdA-er Michiel van Hulten, was een van de schaarse gezamenlijke acties binnen het ‘ja’-kamp. De rest van de campagne was een aaneenschakeling van onhandige uitspraken van bewindslieden (‘Als u ‘nee’ stemt dan gaat het licht uit’) en een warrige informatievoorziening. Op 29 mei 2005, enkele dagen voor het Nederlandse referendum, verwierp ook nog eens de meerderheid van de Franse kiezers de grondwet. Het ‘ja’-kamp hoopte dat de Nederlandse kiezers dit zouden aangrijpen om Frankrijk een lesje te leren. Het ‘nee’-

kamp verwachtte dat de twijfelaars het nu juist minder bezwaarlijk zouden vinden om nu ook tegen te stemmen.

De doelstelling om meer mensen te betrekken bij Europa was in ieder geval wél geslaagd. Hoe dichterbij 1 juni, hoe voller de discussiezaaltjes. Zelfs in de tram en de trein hoorde ik mensen in gesprek over Europa. Eindelijk was er ook meer aandacht voor het onderwerp in de media.

De uitslag

Op de avond van de uitslag kwam ik kwart voor acht 's avonds aan op het mediapark in Hilversum. In een van de studio's zou de uitslagenavond worden uitgezonden. Samen met Farah Karimi en Niesco Dubbelboer zou ik iets voor negen uur in de live-uitzending aanschuiven.

Na de strenge beveiliging te zijn gepasseerd en te zijn geschminkt, betrad ik de studiovloer. Bij een van de camera's stond tv-presentatrice Maartje van Weegen haar tekst te repeteren. Zij zou om klokslag negen uur de *exit-poll* bekendmaken. 'Weet je de uitslag al?' vroeg ik haar. 'Ja,' zei ze, 'maar ik kan hem nog niet zeggen.' Ik waagde nog een poging en wilde in ieder geval weten of de opkomst hoog genoeg was voor het CDA en de PvdA om de uitkomst over te nemen. 'Wordt het nog een spannende avond qua opkomst?' Ze glimlachte en zei: 'Het is een *duidelijke* uitslag. Geen twijfel over mogelijk.' Ik wist genoeg: het was een 'nee' geworden en de opkomst was hoog genoeg.

Iets voor negenen werden Farah, Niesco en ik aan de studiotafel gevraagd. 'Wat denkt u van de uitslag?' vroeg presentator Ferry Mingelen. Ik gokte dat 53 procent tegen gestemd had. Om negen uur precies verscheen een taartpuntdiagram op het enorme studioscherm en werd door Maartje van Weegen de voorlopige uitslag onthuld: ruim 60 procent van de Nederlanders had tegen gestemd en de opkomst was rond de 65 procent. Meteen zoemden de camera's in op de aanwezige gasten. Een aantal sloeg van ontzetting de handen voor de mond. Zo'n grote overwinning voor het 'nee'-kamp had niemand verwacht. Aan de studiotafel werd onze reactie gevraagd. We zeiden blij te zijn dat er zoveel

mensen waren gaan stemmen en dat Europa eindelijk de aandacht had gekregen die het verdiende. Ik zei dat het beter was dat deze onvrede naar buiten kwam, dan dat deze bleef sluimeren. 'Je moet soms een revolutie organiseren, voordat hij uitbreekt.'

De studio stond inmiddels vol met politici die commentaar gaven op de uitslag. Iedereen haastte zich om als vertolker van de onvrede op te treden. Berouwwol werd aangekondigd dat hier 'lessen' uit moesten worden getrokken en dat 'de kloof' tussen burger en politiek moest worden gedicht. 'Er was niet goed naar de burgers geluisterd!'; 'Mensen willen geen Europese Superstaat!'; 'Mensen zijn boos over de invoering van de Euro en hebben het met dit referendum afgereageerd!'

SP'er Harry van Bommel en Geert Wilders kraaiden victorie. D66-leider Boris Dittrich en GroenLinks-leider Femke Halsema waren teleurgesteld in de uitslag maar noemden de opkomst een 'feest van de democratie'. Andre Rouvoet zei positiever te zijn gaan denken over het instrument referendum en kondigde aan om binnen de ChristenUnie een discussie te starten om het standpunt over referenda te herzien. SGP-fractievoorzitter Bas van der Vlies bleef tegen referenda, maar erkende de voordelen. VVD-aanvoerder Jozias van Aartsen wees op de kloof die bestond tussen de burger en bestuur, en prees zijn partij om het feit dat zij de beslissende stem had gegeven om het referendum mogelijk te maken. De CDA'er Maxime Verhagen bleef kalm en blikte vooruit, PvdA-leider Wouter Bos likte zijn wonden.

Mijn hoofdoptreden van de avond was voorbij, dus zwierf ik wat door de Hilversumse studio's. Daar stuitte ik op een geïmproviseerde persconferentie van premier Balkenende. In een hoek van het trappenhuis vertelde hij de toegestroomde journalisten dat hij de uitslag zou respecteren. Minister Bot van Buitenlandse Zaken stak iets later de hand in eigen boezem: 'We hebben de burger te veel door de strot willen duwen.'

Niet langer het beste jongetje van de klas

De dagen na het referendum kwam er veel kritiek op de wijze waarop de regering campagne had gevoerd. De campagne was een aaneenschakeling geweest van blunders. De kritiek kwam ook uit het buitenland. De Belgische minister De Gucht zei dat de Nederlandse regering zowat alles fout had gedaan en het 'nee' aan zichzelf te danken had.

De volgende dag was er meteen een debat in de Tweede Kamer. Afgesproken werd dat de Europese Grondwet door de regering werd teruggetrokken. Ook kwam er een voorstel om een Brede Maatschappelijke Discussie op te zetten waarin burgers een bijdrage konden leveren aan de vraag: 'Hoe nu verder?' Maar na veel gekibbel over de invulling, werd dat voorstel al snel weer teruggetrokken.

Op een ander punt werd wel concreet resultaat geboekt. Eind 2003 toog minister Zalm van Financiën naar de Europese collega's en legde de eis op tafel om voortaan minder geld af te dragen aan de Europese Unie. Dat had succes. Het leidde tot een korting van 1 miljard euro per jaar. Premier Balkenende stelde dat deze actie een invulling was van de regering om de 'nee'-stemmers tegemoet te komen. Intussen was de houding van veel Nederlandse politici richting Europa drastisch veranderd. Waar Nederland in de afgelopen decennia vaak vooropliep bij Europese samenwerking werd nu terughoudendheid gepredikt. Nederland moest maar niet meer vooroplopen of 'gidsland' willen zijn, niet langer 'het beste jongetje van de klas'. Welke positie Nederland dan wél moest innemen werd niet duidelijk.

Hoe serieus was het referendum?

Er was niet alleen kritiek op de slechte campagne van het 'ja'-kamp en op de Europese samenwerking zelf. Ook het referendum moest het ontgelden. Een veel veelgehoord argument tegen referenda was dat dit soort ingewikkelde besluiten gewoon door de Tweede Kamerleden zelf moeten worden genomen. 'Dit is jullie werk! Jullie moeten over dit soort zaken de argumenten wegen! We hebben jullie toch niet voor

niets gekozen!?’ Nog los van het formele argument dat bij grondwetswijzigingen het juist een normale procedure is om het volk er een extra zegje over te laten doen (de ‘tweede lezing’-constructie), kon ook de vraag gesteld worden of de volksvertegenwoordiging het debat over Europa wel goed genoeg had gevoerd.

Er bleken ook veel misverstanden te leven over de duiding van de uitslag en de werking van referenda. Zo bestond de gedachte dat referenda altijd een ‘nee’ opleverden, dus dat de Europese grondwet al bij voorbaat verloren was. Uit de feiten blijkt dat echter niet het geval te zijn. In andere Europese landen zijn er de afgelopen jaren veel referenda gehouden over Europa – tussen 1972 tot 2003 zelfs 37 keer! – en daarbij kwam er 29 keer een ‘ja’ uit de bus en slechts 8 keer een ‘nee’. Ook over de Europese grondwet werd al twee keer ‘ja’ gestemd: in Spanje met 76,7 procent en in Luxemburg met 56,5 procent.

Het meest hardnekkige misverstand over het referendum was dat de kiezers niet zozeer hadden gestemd over Europa, maar massaal hun onvrede wilden uitspreken over het impopulaire kabinet-Balkenende. De cijfers spraken ook dit tegen: 60 procent van de tegenstemmers liet vooral hun ‘gevoel over de Europese ontwikkelingen’ spreken bij hun stem. Slechts 11 procent van de ‘nee’-stemmers stemde uit onvrede met het kabinet of de politiek in het algemeen. Uit een onderzoek van Eurostat bleek dat maar 14 procent stemde uit onvrede met de nationale regering of een politieke partij. De andere redenen – meer dan 25 – hadden direct of indirect een link met Europa. 19 procent vond dat Nederland te veel soevereiniteit uit handen gaf, 13 procent vond Europa te duur, 5 procent vond Europa niet democratisch genoeg en 3 procent stemde tegen omdat men zich zorgen maakte over de uitbreiding van de Unie, vooral met Turkije. Het grootste gedeelte van de ‘nee’-stemmers gaf aan ‘nee’ gestemd te hebben door het tekort aan goede informatie. Hoe verschillend de redenen voor het ‘nee’ ook waren, ze hadden dus vrijwel allemaal een inhoudelijke motivatie.

In plaats van de schuld van het ‘nee’ te zoeken in externe factoren, is het verstandiger om de twijfels en het wantrouwen serieus te nemen. Zelfs

het argument dat er 'te weinig informatie was', is belangrijk. Want waarom was het gevolg van het gebrek aan informatie dat mensen 'nee' gingen stemmen? Waarom heeft Europa nu het *nadeel* van de twijfel gekregen? De uitslag werpt ook andere vragen op. Welke rol moet Europa spelen in de wereld, en wat is de positie van Nederland daarin? Hebben kleine landen eigenlijk nog wel invloed in de grote Europese Unie? En wat zei de uitslag van het referendum over de staat van de Nederlandse democratie? Op dit moment wordt er hard gewerkt aan een nieuw Europees verdrag, om de verworpen grondwet te vervangen. Wat zou daar in moeten staan? En moet de politiek straks opnieuw een raadplegend referendum organiseren?

Hou je aan je afspraken

Vaak kunnen niet-Europeanen de meerwaarde van de Europese samenwerking beter omschrijven dan Europeanen zelf. Zo schreef de Amerikaan Jeremy Rifkin in 2004 het interessante boek *The European Dream*. Rifkin zette deze Europese Droom af tegen de Amerikaanse Droom, die vooral uit was op botte economische groei en het koeioneren van andere delen van de wereld. Hij prees Europa om het feit dat het juist economische groei wenste te koppelen aan sociale zekerheid en aan milieuwetgeving. Rifkin zag voor Europa ook een belangrijke rol weggelegd in de internationale politiek.

Europe has become the new 'city upon a hill'. The world is looking to this grand new experiment in transnational governance, hoping it might provide some much needed guidance on where humanity ought to be heading in a globalized world. The European Dream, with its emphasis on inclusivity, diversity, quality of life, sustainability, deep play, universal human rights and the rights of nature and peace, is increasingly attractive to a generation anxious to be globally connected and at the same time locally embedded.

Hij plaatste wel één kanttekening. Hij vroeg zich af of Europa wel in staat was om haar droom ook ten volle te leven. Kan Europa wel de toewijding opbrengen om achter de regels en idealen die ze uitspreekt ook tot het gaatje te gaan om ze vorm te geven? Heeft Europa wel het verantwoordelijkheidsgevoel om rekenschap te durven afleggen?

Europa's mislukte afspraken

Rifkin legde de vinger op de zere plek. Want juist bij het nakomen van zelfgemaakte afspraken hebben de Europese landen het de afgelopen

10 jaar nog wel eens laten afweten. Het zorgde er voor dat het vertrouwen in de Europese samenwerking beetje bij beetje minder werd. In 2003, bijvoorbeeld, laaide er een ruzie op tussen verschillende Europese ministers van Financiën over het zogenaamde Stabiliteitspact. Dit pact voorziet erin dat de lidstaten zich houden aan strenge financiële eisen om zo de stabiliteit van de euro te garanderen. De economie van Duitsland en Frankrijk stonden er slecht voor en de toenmalige Duitse bondskanselier Schröder en de toenmalig Franse president Chirac hadden geen zin om de noodzakelijke maatregelen te nemen om hun begrotingstekort in bedwang te houden. Ze wilden daarom een aanpassing van het stabiliteitspact. Nederland, dat wel netjes zijn best had gedaan, tekende protest aan. Omdat alle landen het recht hebben om een veto uit te spreken over elkaars voorstel, moesten beide kampen water bij de wijn doen. Ook op andere onderwerpen misbruikten landen regelmatig hun vetorecht om zich aan gemaakte afspraken te onttrekken. Bij veel Nederlanders – en ook andere Europeanen – werd het wantrouwen hierdoor stevig gevoed. ‘Hoezo water bij de wijn? We hebben die afspraken toch niet voor niks?’

Een ander voorbeeld waarin Europa het verwijt krijgt zijn eigen regels niet serieus genoeg te nemen, is bij de uitbreiding van de Europese Unie. Nieuw toe te treden landen moeten voldoen aan strenge eisen (de ‘Kopenhagen-criteria’) zoals een stabiele democratie, die de rechten van minderheden beschermt en beschikt over een goed functionerend rechtssysteem. Daarnaast moet de kandidaat zorg dragen voor een sterke economie waarmee de EU zonder belemmeringen handel kan drijven. Allemaal heldere regels. Maar toen er tijdens de afronding van de toetredingsonderhandelingen met Bulgarije en Roemenië vragen rezen of deze landen wel Kopenhagen-*proof* waren, werd dat met de mantel der liefde bedekt. Er was nou eenmaal beloofd dat ze in 2007 mochten toetreden. Voorstanders van toetreding stelden bovendien dat het lidmaatschap een impuls zou geven om de laatste tekortkomingen weg te werken. Tegenstanders vreesden dat de motivatie daartoe juist minder zou worden.

Er was veel voor te zeggen om destijds deze landen, ondanks hun te-

kortkomingen, toe te laten. Maar intussen had het opnieuw een negatieve uitwerking op de waardering voor de Europese afspraken. Hoewel de toetredingseisen geen onderdeel uitmaakten van de Europese grondwet speelden ze wel een rol tijdens de campagne. Vooral de mogelijke toetreding van Turkije was daarbij een *hot issue*. Sommige kiezers waren principieel tegen toetreding, vanwege de islamitische oorsprong van het land. Anderen wilden zekerheid hebben dat de Turken eerst aan alle strenge eisen zouden voldoen voordat ze toe zouden mogen treden. Maar zou Europa zich daarbij wel voldoende aan de zelfgemaakte regels houden? Het vertrouwen daarin was behoorlijk op de proef gesteld.

Een derde voorbeeld waar het vertrouwen in de afspraken van de Unie een deuk opliep was rond de zogenaamde Lissabon-doelstellingen. In 2000 spraken de Europese regeringsleiders af om fors in te zetten op de 'kenniseconomie'. Op die manier wilde Europa economisch voorop blijven lopen in de wereld. De Europese leiders spraken plechtig af te streven naar een grotere economische groei, veel meer geld uit te trekken voor onderzoek en ontwikkeling, en dat de werkloosheid fors zou worden teruggebracht. Europa moest in 2010 de meest concurrerende en dynamische kenniseconomie van de wereld zijn. Iedereen was zeer enthousiast over het akkoord. Toenmalig voorzitter van de Europese Commissie, Romano Prodi, sprak zelfs van een *renaissance* van de Unie. Maar helaas moest dezelfde Prodi bij zijn aftreden in 2004 al verklaren dat de Lissabon-strategie aan het mislukken was. Tussen 2000 en 2004 was de afstand tot Amerika en Azië alleen maar groter geworden. Vooral de grote Europese landen hadden niet voldoende gedaan om hun economie te hervormen. Alom werd dit falen verklaard doordat de EU-landen veel te vrijblijvende afspraken hadden gemaakt. Het ontbrak aan instrumenten om ze af te dwingen.

Doelstelling: afrekenbaarheid

Tegenstanders van meer Europese samenwerking zien in deze slechte resultaten van de Lissabon-doelstellingen hun gelijk bevestigd dat Europa te ver is doorgeschoten. Ze stellen dat Europa zich niet zulke hoog-

dravende ambities op de hals moet halen. Maar is het verstandig om ze dan maar terug te schroeven? De doelstellingen van Lissabon zijn immers nog steeds erg relevant. Bij ongewijzigd beleid zullen opkomende landen als India, China, Brazilië, Rusland en Mexico immers al vóór 2050 Europa zijn voorbijgestreefd in economische kracht. Bovendien zit Europa met een intern probleem: door de hoge levensverwachting en de lage geboortecijfers, zal het steeds lastiger worden om de sociale zekerheid overeind te kunnen houden. De afspraken om hier Europees wat aan te doen, zijn dus zeer belangrijk. Het is een vreemde reactie om als belangrijke doelstellingen niet gehaald worden, de doelstellingen maar af te schaffen. Het ligt meer voor de hand om ze gewoon beter uit te voeren.

Hoe? Europa zou in ieder geval veel meer geld moeten uittrekken voor gezamenlijke investeringen in onderzoek en het stimuleren van nieuwe bedrijvigheid. Om dat te kunnen betalen moet een fors deel van het bedrag dat nu wordt besteed aan Europese landbouwsubsidies (zo'n 40 miljard euro), worden gebruikt. Een ander deel van de Lissabon-doelstellingen – het hervormen van economie en de sociale zekerheid – ligt lastiger. Dit moeten de verschillende lidstaten zelfstandig doen. Vooral een aantal grote landen moeten daarvoor koudwatervrees overwinnen. In hoofdstuk vier ('Leve de kleintjes') ga ik daar verder op in.

Ook bij de toetreding van nieuwe landen moet Europa strenger zijn. Als blijkt dat een land niet voldoende vorderingen maakt, zal er eerder aan de noodrem getrokken moeten worden. Toetreding mag in elk geval nooit meer aan een vaste datum worden gekoppeld. Het zou ook helpen als deze criteria een plaats zouden krijgen in het nieuwe verdrag.

Wat Europa in ieder geval op weg zou helpen, is als er zoveel mogelijk vetorechten verdwijnen. Nu hebben alle 27 landen van de Unie het recht om bij elk onderwerp aan de noodrem te trekken. Vergaderen met z'n 27^e is al lastig, maar als elk land elk besluit eigenhandig kan wegstemmen, dan wordt het haast onmogelijk. Het was opvallend dat tijdens de campagne voor de Europese Grondwet de tegenstanders juist

wilden vasthouden aan de veto's. Hun argument was dat 'de andere landen niet te vertrouwen' waren. Dat was een vreemde redenering, want juist door het afschaffen van de veto's kunnen landen die er een potje van maken ook echt op het matje worden geroepen. Om de Europese landen afrekenbaar te maken is het afschaffen van zoveel mogelijk veto's een absolute *must*.

Nieuwe afspraken: schone energie

Na de verwerping van de Europese grondwet in Frankrijk en Nederland was de Europese Unie lang in mineur. Maar de veerkracht van de Unie bleek sterk. Ruim anderhalf jaar na de referenda stonden in maart 2007 de Europese regeringsleiders weer glimmend van trots naast elkaar op de zogenaamde *family picture*. Europa had een nieuw doel omarmd: milieuvriendelijke energie.

José Manuel Barroso, voorzitter van de Europese Commissie, motiveerde waarom dit voor de Europese Unie zo belangrijk was. Uit verschillende gezaghebbende rapporten bleek dat de klimaatverandering door toedoen van het verbruik van fossiele brandstoffen desastreuze gevolgen zou hebben voor mens en milieu. Bovendien was Europa voor haar energiebehoefte nu veel te afhankelijk van politiek instabiele landen. Alle reden dus om het roer om te gooien. De Europese regeringsleiders sloten, volgens vriend en vijand, een historisch akkoord: in 2020 zullen de lidstaten samen de CO₂-uitstoot met 20 procent hebben teruggebracht ten opzichte van 1990, ook moet Europa dan 20 procent duurzame energie produceren en zal het transport voor 10 procent op biobrandstoffen rijden. Barroso sprak over de belangrijkste dag in zijn tijd als voorzitter en de Duitse Bondskanselier Angela Merkel bemerkte weer *Schwung* in de Europese samenwerking. Een journalist van *The Economist* omschreef het 't meest treffend: 'Europe will rescue the environment from destruction; the environment will rescue Europe from irrelevance.'

Hoe enthousiast de EU-leiders ook waren, en hoe belangrijk de ambities ook zijn, de vraag rees meteen of de doelstellingen ook gehaald

zouden worden. De eerste tekenen stemden niet gerust. Meteen na het klimaatakkoord vertoonden een aantal landen al terugtrekkende bewegingen. Zo wees de Belgische premier Verhofstadt erop dat zijn land een 'enorme chemische industrie en weinig zonne-uren' heeft. En Polen, dat nog 90 procent van zijn energie uit kolencentrales haalt, zag op tegen de kosten van omschakelen naar schonere energie, en wilde een speciale behandeling. 'Bijna elk land beschouwt zich als een uitzonderingsgeval,' erkende Merkel glimlachend. 'Zo gaat dat nu eenmaal in Europa. Dat komt wel goed.' Maar komt het ook goed?

Het is hard nodig dat Europa lering trekt uit het verleden en stevige, afrekenbare afspraken maakt over de naleving ervan. Dat is niet alleen in het belang van het milieu, maar ook van belang voor de geloofwaardigheid van de Europese Unie. Er moeten per land afrekenbare doelen worden afgesproken, en lidstaten die niet genoeg bijdragen, moeten hiervoor ter verantwoording worden geroepen en aangepakt.

Maar om de doelstellingen voor schone energie echt een kans te geven zullen de Europese landen ook meer *samen* moeten optrekken. Het is raar dat in de doelstellingen op zoiets grensoverschrijdends als energieopwekking daar totaal geen aandacht voor is. Ironisch gezien zouden de ijverars voor schone energie daarbij nog wat kunnen leren van de manier waarop Europa al sinds 1957 samenwerkt rond kernenergie. Met een apart verdrag werd toen een zelfstandig orgaan in het leven geroepen – EURATOM – waarin strenge gezamenlijke eisen werden gesteld aan kerncentrales en een zelfstandig budget werd gegarandeerd voor onderzoek en controle. Elk deelnemend land stort een vast deel van het nationaal inkomen in de kas van EURATOM waardoor het minder kwetsbaar wordt voor politieke grillen. Een vergelijkbare, nieuwe verdragsorganisatie voor schone energie – laten we het EURENEW noemen – zou een ideale vorm zijn om de Europese plannen voor schone energie te verankeren en te verlossen van vrijblijvendheid. Daarnaast zou het Europa in staat stellen om gezamenlijk onderzoek te doen en projecten op te zetten die de mogelijkheden van individuele lidstaten overstijgen. Wat te denken van een megazonnepark in het zuiden van Spanje?

Interessant was dat toen een aantal Europese nationale parlementa-

riërs, onder wie ikzelf, dit voorstel aan commissievoorzitter Barosso uitlegde, zijn reactie bestond uit de opmerking: 'Ik denk dat Europeanen niet zo ver willen gaan met samenwerken.' Maar is dat zo? Een grote meerderheid van de Europese burgers, blijkt uit opinieonderzoek, is nu juist groot voorstander van een echte Europese aanpak van schone energie. Er ligt dus een grote verantwoordelijkheid op de schouders van Europa om dit vertrouwen waar te maken.

Grondrechten

Europa zal er de komende tijd ook steeds alerter op moeten worden dat ook afspraken worden nagekomen die tot voor kort vanzelfsprekend leken.

Een van die afspraken is dat er in Europa niet mag worden gediscrimineerd. Of je nou blank of zwart bent, gelovig of ongelovig, man of vrouw, hetero of homo – je wordt gelijk behandeld. Alle landen die lid zijn van de Europese Unie hebben deze regels overgenomen, maar het blijkt dat dit niet altijd van harte was.

In Polen, bijvoorbeeld, is de rol van de streng orthodoxe vleugel van de rooms-katholieke kerk nog zo groot dat homo's en lesbo's het behoorlijk lastig wordt gemaakt. In de lente van 2007 begon de zittende regering zelfs te filosoferen over wetgeving die 'homoseksuele propaganda' op scholen strafbaar stelt. Dit zou kunnen betekenen dat informatie over veilig vrijen wordt gecensureerd en dat homo's geen docent meer mogen worden. Dat is tegen de Europese regels. Maar wat zou er gebeuren als een dergelijke wet toch wordt ingevoerd? Nu al heeft de Europese Unie verschillende mogelijkheden om lidstaten aan te pakken die zich niet houden aan de grondregels van gelijke behandeling. Maar is de Europese Unie bereid ze in te zetten? Tijdens de Gaypride in de Poolse hoofdstad Warschau van dit jaar was in ieder geval alle hoop op Europa gevestigd. Opvallend was de hoeveelheid Europese vlaggetjes die in de stoet mee werden gedragen. 'Europa grijp in!'

Heeft Europa het lef?

Actief in de wereld!

Jeremy Rifkin schreef in zijn boek *The European Dream* over de grote rol die Europa in de wereld zou kunnen hebben. Hij stelde dat veel wereldburgers met smart zitten te wachten op een alternatief soort *superpower* voor Amerika. Hij leek bijna te zeggen: ‘Het ligt voor het oprapen. Europa *doe* het!’ Maar Europa lijkt de handschoen nog niet op te willen nemen. Dat tot onbegrip van vooral mensen buiten Europa. Zo ontmoette ik begin 2005 een man die ober was in een restaurant. Hij herkende me en introduceerde zich als Irakees. Daarna stak hij een vinger naar me op. ‘Weet je wat dit is?’ vroeg hij. Ik dacht dat hij me met het vingergebaar wilde beledigen. Maar toen ik beter keek, zag ik dat hij niet zijn middelvinger, maar zijn wijsvinger opstak. Om de vinger zat een soort condoom, en onder het rubber zat blauwe inkt. ‘Zo ziet vrijheid eruit,’ zei de man. Hij vertelde me dat hij de dag ervoor in Rotterdam had gestemd voor de eerste democratische Iraakse verkiezingen, die op 30 januari 2005 plaatsvonden. De inkt kwam van het stempelkussen dat het Rotterdamse stembureau gebruikte om de kiezers uit elkaar te houden. ‘Die inkt moet er eeuwig op blijven!’ Hij hield een lang verhaal over de wijze waarop de dictatuur van Saddam Hoessein zijn leven had verwoest en hoe hij het land was ontvlucht. Hij zei dat hij nooit gedacht had dat uitgerekend Amerika Saddam Hoessein zou afzetten. ‘Amerika was juist bevriend met hem!’ Toen ik hem vroeg wat hij vond van de kritische houding van Europa richting Amerika, zuchtte hij diep. ‘Amerika verzint die massavernietigingswapens natuurlijk. Het gaat ze om de olie. Maar wat deed Europa dan? Toen in de jaren tachtig honderdduizenden Koerden werden vermoord, deed Europa ook niets. Europa lijkt wel een puber, veel klagen, weinig doen.’

We love to hate America

Het is waar: Als je een paar Europeanen bij elkaar zet en ze laat praten, zijn ze het over veel dingen oneens – maar over één onderwerp vallen ze elkaar in de armen: hun weerzin tegen Amerika. Het moet worden gezegd: het veroordelen van Amerika wordt door de huidige president George Bush wel erg makkelijk gemaakt. Vooral zijn militair optreden, met name in Irak, wekt woede, maar ook de rest van zijn buitenlands beleid krijgt weinig waardering. De Verenigde Staten lijken in het Europese debat steevast de gezamenlijke vijand. Zowel eurosceptici als eurofielen stellen dat Europa als tegenhanger voor het brute Amerika moet dienen. Beide kampen raken hiermee bij veel mensen een gevoelige snaar. Je zou zelfs kunnen zeggen dat de aanwezigheid van George Bush in het Witte Huis een onvermoede impuls is voor een nieuw Europees gemeenschapsdenken: ‘We all love to hate America!’

Maar hoe zien we die alternatieve rol dan? Hoe *doen* we dat dan? Sommigen stellen dat Europa zich moet toelagen op de ‘softe’ aanpak van wereldproblemen, met diplomatie en ontwikkelingshulp, als tegenpool voor Amerika. Anderen stellen dat Amerika en Europa niet elkaars tegenpool moeten zijn, maar elkaars ‘aanvulling’. Deze werkverdeling wordt als ‘good cop/bad cop’ bestempeld, naar voorbeeld van de politieverhoren in Amerikaanse series. Een verdachte wordt door twee rechercheurs verhoord, waarin de ene tactvol is en de andere een heethoofd die snel resultaten wil. Het idee is dat de diplomatieke benadering van Europa meer kans krijgt doordat op de achtergrond geweld dreigt van een minder redelijke kracht. Omgekeerd kan Amerika zijn confrontatiepolitiek niet bedrijven zonder dat Europa de verdachte weer oplapt.

Het is de vraag of we een dergelijk verdeling wel zouden willen. ‘Bad cop’-Amerika heeft op dit ogenblik zo’n grote macht dat ze alles kan eisen, en nauwelijks in de hand te houden is. De weerzin die Amerika oproept is niet altijd meer met Europese zelf te compenseren. Niet alleen bepaalt Amerika vaak de vorm van de aanpak van een verdachte, maar ook *wie* er wordt ondervraagd. Europeanen zouden de ernstige misstanden in Rwanda en in Darfur graag aangepakt hebben zien worden,

maar ontbeerden de kracht om die hoger op het prioriteitenlijstje te krijgen. Ook in de wijze waarop Amerika het terrorisme aanpakt heeft het vrij spel. Zo had Amerika ongeoorloofde inzage in onze bankgegevens en eiste het de gegevens op van Europese vliegtuigpassagiers.

Als Europa zou berusten in een rol als 'good cop', dan is het lastig om steeds kritiek te hebben op de benadering van Amerika. Zij zullen terecht stellen dat we hun deze rol moeten gunnen, en dat wij onze zachte benadering alleen maar kunnen handhaven bij de gratie dat zij de rest van het werk doen. Of we accepteren dat zij nu eenmaal de 'bad cop' zijn – met alle consequenties van dien – òf we moeten bereid zijn een grotere rol in de wereld te spelen en ook –als het echt nodig is– militair op te treden.

In de recente geschiedenis waren er genoeg momenten waarop Europa gezamenlijk een vuist had moeten maken, maar dat verzaakte. Het meest sprekende voorbeeld was tijdens de oorlog in Kosovo in 1999. Toen de Serviërs op het punt stonden massaal Kosovaren weg te jagen, sletten de Europese leiders de uren vooral door hierover te vergaderen. Uiteindelijk was het de toenmalig Amerikaanse president Clinton die het initiatief nam om in te grijpen. De meeste Europese landen volgden uiteindelijk Clintons lijn – natuurlijk na kritiek – maar waarom nam Europa niet zelf het initiatief?

Het probleem is dat, zelfs als we dat zouden willen, we er nauwelijks toe in staat zijn. Elk Europees land heeft nog steeds een zelfstandig defensiebeleid waarbij zelfs het inkoopbeleid van de landen nauwelijks op elkaar is afgestemd. Zo heeft ieder land verschillende soorten tanks. Alleen al door die versnippering is de gezamenlijke inzetbaarheid miniem. Het ontbreekt Europa zelfs aan een gezamenlijk buitenlands beleid, waardoor er op crisismomenten nauwelijks een regie te voeren is. Het maakt geen sterke indruk, zeker niet gezien de grote kritiek die Europa telkens heeft op Amerika.

Met bootjes naar Europa

Als we dan zo graag een 'good cop' willen zijn, laten we dat dan in ieder geval ook ten volle doen.

Vooral bij het terugdringen van grote zaken als armoede, honger en economische teruggang van arme landen is grote behoefte aan een grootmacht die hierin het initiatief durft te nemen.

De Verenigde Naties namen in 2000 acht harde ‘millenniumdoelstellingen’ aan. Binnen 15 jaar zou de armoede in de wereld worden gehalveerd ten opzichte van 1990. Ook zouden alle kinderen onderwijs moeten krijgen. De verspreiding van hiv en malaria moest zijn gestopt en kinder- en moedersterfte drastisch zijn teruggebracht. Maar nu, 7,5 jaar later, blijken dat de doelstellingen niet worden gehaald. Meer mensen leven in extreme armoede en meer mensen hebben honger. Voor een deel komt dat door een toename van de wereldbevolking, maar ook de uitvoering van de doelstellingen schiet tekort.

Intussen proberen bijna elke dag honderden mensen Europa binnen te komen, vaak met gevaar voor eigen leven. Velen dreigen te stikken of te bevriezen als verstekeling in een vrachtwagen, boot of vliegtuig. Het gevaarlijkst is het als de immigranten via de Atlantische Oceaan proberen aan land te komen. Met gammele boten, waar soms bijna 100 mensen in zitten, proberen ze na een dagenlange reis de Canarische Eilanden te bereiken, het zuidelijkste puntje van de Europese Unie. Met dit soort vaartuigen zijn daar in 2006 al meer dan 31.000 immigranten aangekomen. Veel van deze immigranten worden vrijwel onmiddellijk door de FRONTEX-boten van de Europese grensbewaking in de kraag gevat en teruggestuurd.

Begin 2007 bezocht ik op de Canarische Eilanden een inrichting waar een aantal van hen vastzat. Ze kwamen uit Sierra Leone, Mali, Benin, Senegal, Ivoorkust, Guinee Bissau en de Westelijke Sahara. Een van hen, uit Mali, was een aantal dagen eerder aan land gekomen, en vertelde dat 20 medepassagiers tijdens de lange tocht waren overleden. Anderen vertelden dat ze, voor ze op de boot gingen, een reis van vele honderden kilometers te voet hadden afgelegd, deels door de woestijn, om aan de kust te komen. Ze vertelden waarom ze naar Europa wilden. Ze hoopten op werk, op een baantje. Weg van de armoede, van de politieke instabiliteit en uitzichtloosheid. De meesten hadden, soms als

enigen van hun familie, onderwijs genoten. Voor de 'best and the brightest' was er lang gespaard om via mensensmokkelaars naar Europa te komen.

Opvallend was hoe goed ze op de hoogte waren van de asielwetgeving van de verschillende Europese landen. Zo wisten ze exact het verschil tussen het strenge toelatingsbeleid van Nederland en de soepelere regels van Spanje. Een van de agenten vertelde me dat als ze niet waren opgepakt, ze zeker werk hadden kunnen vinden in Europa. Laaggeschoolde arbeid en werk in land- en tuinbouw zijn ruim voorradig, dus als je de gok waagt om Europa in te komen, kan het zeker lonen.

Dit verhaal illustreert al hoe belangrijk het is dat Europa meer samenwerkt. Want hoe goed de FRONTEX-boten de zuidgrens van Europa ook proberen te bewaken, het zal nooit voldoende zijn om de stroom immigranten te stuiten. Het is ook gek dat alle verschillende Europese landen aparte asiel- en migratieregels hebben. Maar het laat vooral zien dat het verbeteren van de economische ontwikkeling van Afrika ook in het directe belang is van Europa. Zolang de perspectieven voor dit soort jongeren blijven zoals ze nu zijn, kun je het ze nauwelijks kwalijk nemen dat ze een poging wagen hierheen te komen (nog los van het feit dat we ze hier blijkbaar goed kunnen gebruiken!).

Het zou een mooie opgave zijn voor Europa om de millenniumdoelstellingen te adopteren en er weer nieuw leven in te blazen. Volgens schattingen van de VN is een jaarlijks bedrag van tussen de 75 en 150 dollar per wereldburger genoeg om de doelstellingen te halen. Dit lijkt te overzien, zeker vergeleken met de jaarlijkse defensie-uitgaven van 175 dollar per wereldburger. Rijke landen zouden dit al voor elkaar krijgen door gezamenlijk 0,7 procent van hun inkomen te reserveren. Dit percentage is al in de jaren '70 een keer afgesproken, maar is echter door vrijwel geen enkel land nagekomen. Hoewel de Verenigde Staten claimen de grootste donor te zijn, besteden ze slechts 0,16 procent van hun nationaal inkomen aan ontwikkelingshulp. Daar staat tegenover dat hun defensie-uitgaven veel hoger zijn.

Gemiddeld besteden de Europese landen 0,5 procent uit aan ontwikkelingssamenwerking. Als 'good cop' zouden we dat dus in ieder geval Europa-breed naar 0,7 procent moeten brengen. Een gezamenlijk beleid ten aanzien van ontwikkelingssamenwerking kan ook zorgen voor goede coördinatie en controle op de besteding van het geld.

Europa als voortrekker

Europa kan de doelstellingen eveneens dichterbij brengen door de eigen markten open te gooien voor ontwikkelingslanden. Een echt open markt betekent in ieder geval het mes zetten in veel van de importbeperkingen voor producten. In ontwikkelingslanden is soms 75 procent van de bevolking afhankelijk van de landbouw. Door het opengooien van de wereldhandel zou de welvaart in bijvoorbeeld Afrika een enorme impuls krijgen. Als het Afrika zou lukken om haar aandeel in de wereldhandel maar met 1 procent te laten stijgen, zou dat al 70 miljard euro opleveren voor het continent. Dat is meer dan ze nu aan ontwikkelingshulp krijgen. Ook zouden de huidige landbouwsubsidies moeten worden omgevormd, zodat Europese en Amerikaanse producten niet kunstmatig laag worden gehouden.

De onderhandelingen over vrijhandel en het afschaffen van de landbouwsubsidies in de Wereld Handelsorganisatie (WTO) verlopen echter stroef. Geen enkel van de handelsblokken durft een beweging te maken, omdat dat tot voordeel zou kunnen leiden voor de andere. Het gevolg is dat de onderhandelingen ontaard zijn in een schoolfeest met muurbloempjes: niemand durft als eerste te dansen.

Europa zou binnen de WTO het voortouw moeten nemen om aan deze stilstand een einde te maken. Europa nam al eerder het initiatief om als eerste een deel van de exportsubsidies af te schaffen. De andere handelsblokken stonden versteld, maar werden meteen in de verdediging gebracht met de vraag waarom zij het voorbeeld niet volgden.

Ook op andere punten moet Europa de vlucht naar voren nemen. Zo wordt er al vele jaren gesproken over de zogenaamde 'non-trade concerns'. Europa pleit ervoor om binnen de vrijhandel meer aandacht

te besteden aan onderwerpen als milieu, dierenwelzijn en sociale rechten. Om deze onderwerpen hoger op de agenda te zetten zou Europa de grenzen van de huidige WTO-regels moeten opzoeken en die ruimte moeten gebruiken om bijvoorbeeld meer te doen aan etikettering van producten waaruit blijkt in hoeverre duurzaam ze zijn. Dat zal zeker tot protest leiden bij andere handelsblokken, maar een beetje wereldburgerlijke ongehoorzaamheid van Europa, zou een belangrijke bijdrage kunnen leveren aan het lostrekken van de onderhandelingen.

Verlies aan identiteit?

Om voor de grote problemen in de wereld echt wat te kunnen betekenen zullen de Europese landen meer met elkaar moeten optrekken. Dus, ja, een gemeenschappelijke minister van Buitenlandse Zaken, één gemeenschappelijke vertegenwoordiging bij de Verenigde Naties en ook meer samenwerking rond defensie. Tegenstanders van een gemeenschappelijk buitenlands beleid zeggen dat dit afbreuk zal doen aan de 'Nederlandse identiteit'. Maar ik denk dat Europeanen zich de vraag moeten stellen of dat ooit op kan wegen tegen het grotere belang om wat aan de wereld te kunnen veranderen.

Zolang Europeanen niet in staat zijn hierin verandering te brengen, is de gezamenlijke kritiek vanuit Europa op Amerika wat goedkoop. Misschien zelfs wel puberaal.

Leve de kleintjes!

Een van de belangrijkste redenen waarom mensen ‘nee’ stemden bij het referendum over de Europese Grondwet, was de angst dat Nederland zijn soevereiniteit zou verliezen. Één op de vijf noemde deze reden expliciet. Met de Grondwet zou Nederland zijn zelfstandigheid en identiteit moeten opgeven. Het ‘nee’-kamp stortte zich volledig op dit argument. De ChristenUnie hield het schrikbeeld van de ‘Verenigde Staten van Europa’ voor, Geert Wilders trok het land door met de leus ‘Nederland moet blijven!!’ en de SP voerde campagne met een Europese landkaart waarop Nederland was weggevaagd. ‘Geen Europese superstaat!’ Met de Grondwet zou Nederland worden opgegeten door de grote landen.

Nederland wordt – het is waar – opgegeten. Nederland vormde zelf in 1944 al samen met België en Luxemburg de Benelux, die de grenzen onderling opende en waarbij we elkaar dus al een beetje opaten. Daarna werd Nederland militair opgegeten doordat we opgingen in de NAVO. Toen kwam het lidmaatschap van de Europese Unie. We onderwierpen ons ook aan het Internationale Recht, aan de Verenigde Naties, aan de Wereld Handelsorganisatie (WTO), de Wereldbank, het Internationaal Monetair Fonds, en recentelijker aan de klimaatafspraken van Kyoto.

Er is bij deze lijst ‘eters’ één geruststelling: we worden opgegeten in groot gezelschap. Nooit eerder in de geschiedenis is door zo’n groot aantal landen – vrijwillig – zoveel zelfstandigheid afgedragen aan hogere instanties als de afgelopen vijftig jaar. De voordelen zijn dan ook groot. Doordat landen de harde grenzen van hun land opgeven kan er vrijhandel plaatsvinden die elkaars welvaart verhoogt. Bijkomend voordeel is dat door die onderlinge verbondenheid de noodzaak om oorlog

met elkaar te voeren afneemt. Daardoor bestaat er ook ruimte om gezamenlijk andere vraagstukken op te pakken.

Voor de Europese landen heeft de intensieve samenwerking in ieder geval veel succes gehad. Nadat er op het continent tweeduizend jaar oorlog is gevoerd, is er nu al meer dan 60 jaar vrede. Ook leven de meeste Europese burgers in grote welvaart. Toen Ierland en Portugal toetraden tot de Europese Unie waren ze straatarm, en nu zijn het bloeiende economieën. Iedereen kan vrij wonen, werken en reizen. Wie had gedacht dat je tijdens dat reizen vrijwel overal met dezelfde munt kan betalen, en overal eten in de schappen vindt, met dezelfde hoge voedselveiligheidseisen? Ook voor het milieu is veel bereikt. De meeste benzinesoorten bevatten geen lood meer; cfk's, een stof die de ozonlaag afbreekt, zijn uit productie genomen; in de Rijn, ooit nog het riool van Europa genoemd, zwemt nu weer volop zalm en forel. Kortom: 'opeten' loont.

Opmars van de kleintjes

Het bezwaar dat meestal klinkt is dat dit soort intensieve samenwerking ten koste gaat van de identiteit van landen. Alles wat 'typisch Nederlands' is, komt in gevaar. De gedachte is dat in Europa vooral de grote landen hun identiteit nog wel zullen kunnen handhaven, maar de kleintjes die zullen verliezen.

Het lijkt een logische gedachtegang, maar juist het omgekeerde blijkt het geval. De praktijk leert juist dat het van groot belang is voor de identiteit van voornamelijk kleinere volkeren om 'opgegeten' te worden.

De meeste Europese landen zijn de afgelopen eeuwen immers opgebouwd als noodzakelijke, maar vaak ook geforceerde politieke unies. Duitsland, Spanje en Groot-Brittannië zijn bijvoorbeeld eigenlijk samengeraapte regio's en ministaatjes. Ze ontstonden omdat er samengewerkt moest worden om oorlog te voeren en een afzetmarkt te vormen voor de eigen industrie. Onder die druk werden de regionale identiteiten op vijandige wijze onderdrukt. Door de Europese samenwerking is die druk minder geworden, waardoor regio's en kleine landen steeds

meer ruimte hebben gekregen zichzelf te zijn. Spanje is daardoor nu bijvoorbeeld een van de meest gedecentraliseerde landen van de EU. Vooral de Catalanen zijn daar erg blij mee en schrijven dat toe aan Europa. Bij een bijeenkomst in Barcelona, een paar jaar geleden, hoorde ik een spreker zelfs enthousiast een vergelijking maken tussen Nederlanders en de Catalanen: 'Eerst werden de Portugezen onafhankelijk van Spanje, toen Nederland en nu Catalonië! We dienen Brussel, niet Madrid!'

In Duitsland hebben de deelstaten een grote vrijheid gekregen; binnen Groot-Brittannië hebben Schotland en Wales inmiddels een eigen parlement. In Frankrijk heeft Bretagne een groeiende eigen positie. Vlaanderen en Wallonië hebben een zeer grote mate van zelfstandigheid in België. Ook in nieuwe EU-landen voltrekt de opmars van de kleintjes zich. Toen Tsjecho-Slowakije in 1989 met de fluwelen revolutie werd verlost van de communistische dictatuur, werd het land al snel in twee onafhankelijke landen gesplitst: Tsjechië en Slowakije. Vervolgens deden beide landen het verzoek om lid te worden van de Europese Unie om dus weer samen te werken. Wel samen dus, maar met behoud van identiteit.

Nederland heeft altijd al baat gehad bij internationale samenwerking. Nederland was in de 16de eeuw een van de eerste landen die zich echt openstelde voor vrije handel. Het leverde veel welvaart op. Bovendien trok de tolerante en internationale atmosfeer vrije denkers aan uit de rest van Europa, zoals Descartes, Bayle en Locke. Later in de geschiedenis werden we dikwijls in bescherming genomen door ons omringende, grote landen die onze neutraliteit garandeerden. Nederland wist dat ze eigenlijk alleen maar 'zichzelf' kon zijn als er internationale afspraken werden gemaakt. Het is ook geen toeval dat de grondlegger van het volken- en het maritieme recht, de 17de eeuwse jurist Hugo de Groot, een Nederlander was. Bovendien was Nederland begin vorige eeuw een belangrijke pleitbezorger van de Volkenbond, de voorloper van de Verenigde Naties. Nederland heeft dus niet alleen geprofiteerd van internationale samenwerking; We ontleen zelfs een deel van onze identiteit aan het *bedenken* ervan.

Kleintjes als laboratoria

Waar de kleine landen en regio's het grote Europa nodig hebben voor welvaart en veiligheid, heeft Europa de kleintjes hard nodig om op stoom te blijven. Kleine entiteiten zijn wendbaarder en zullen sneller het risico nemen om iets nieuws uit te proberen. Immers: als het experiment niet lukt, dan ben je wendbaar genoeg om het weer snel bij te stellen of terug te draaien. Maar als een experiment succesvol blijkt, dan kan het als een belangrijk voorbeeld dienen voor andere, grotere landen, of zelfs worden overgenomen door de Unie als geheel.

Niet alleen kleine landen hebben het voordeel van flexibiliteit en experimenteerkracht, maar ook regio's, deelstaten en steden. Zo begon de Britse hoofdstad Londen als eerste met een radicale aanpak voor verkeersopstoppingen door een speciale heffing in te voeren. Veel nationale overheden vergaderden al lang over de invoering van zoiets – waaronder Nederland – maar durven het niet aan. Toen Londen eenmaal de gok had gewaagd, kwam vanuit de hele wereld belangstelling voor het project.

De 'kleintjes' zullen ook steeds vaker direct elkaars gezelschap zoeken, waarbij ze de tussenweg via hun nationale overheid overslaan. Zo verketteren de nationale overheden van Duitsland en Frankrijk het Nederlandse softdrugsbeleid, maar de Franse hoofdstad Parijs en de Duitse deelstaat NoordRijn/WestFalen passen, stilzwijgend, de hoofdlijnen van ons beleid gewoon toe, puur omdat ze zagen dat het in de praktijk beter werkt.

De komende jaren zal de invloed van de 'kleintjes' binnen de Europese Unie steeds verder toenemen. De omvang van de Europese Unie is inmiddels zo groot dat het niet snel zelf meer tot vernieuwingen komt. Goede voorbeelden van kleinere, wendbare eenheden zullen steeds vaker gebruikt worden om de boel los te wrikken. Als dat lukt, is weer het voordeel van de 'Grote' Unie dat het beleid opeens op enorme schaal kan worden overgenomen.

Kleintjes hervormen de Europese economie

Vanuit orthodox-socialistische kring wordt vaak gesteld dat Europa een 'neoliberaal' project is. De Europese Unie zou aan de lidstaten willen opleggen hoe ze hun sociale zekerheid moeten organiseren en hoe de economie moet worden ingericht. Europa zou zo steeds meer op Amerika gaan lijken, met alle gevolgen van dien. Beide beelden kloppen niet.

Allereerst staat het de Europese lidstaten volledig vrij om hun sociale zekerheidsstelsel in te richten naar eigen voorkeur. Ook het verwijt dat 'Europa' op Amerika gaat lijken is niet vol te houden. De sociale verschillen tussen Europa en Amerika zijn levensgroot. Zo zijn er 45 miljoen Amerikanen die onverzekerd zijn voor gezondheidszorg. Europa kiest bewust niet voor dergelijke 'Amerikaanse toestanden'. Zelfs van de pro-Amerikaanse landen Hongarije en Polen wil slechts 25 procent van de bevolking het Amerikaans economische model importeren. Europeanen kiezen ervoor de welvaart iets te spreiden en sociale misstanden actief tegen te gaan.

Maar anders dan de orthodox-socialisten beweren staat een sociaal Europa niet haaks op 'marktwerking' en een flexibele arbeidsmarkt. Denemarken, Zweden en Finland zijn absoluut on-Amerikaans, hebben een sterke sociale zekerheid, en toch hebben ze de meest concurrerende economieën ter wereld. Dat komt vooral omdat ze de durf hebben gehad om nieuwe vormen van sociale zekerheid en arbeidsverhoudingen te onderzoeken. Ook de Nederlandse hervormingen van de sociale zekerheid en de economie lopen vaak voor op de rest. In de jaren negentig was er veel belangstelling voor ons zogenaamde 'poldermodel', en ook de hervormingen van het kabinet-Balkenende II liepen op de troepen vooruit. Bij de evaluatie van de zogenaamde Lissabon-doelstellingen (om Europa economisch te vernieuwen – zie hoofdstuk 1) waren het dan ook vooral kleine landen als Nederland, Ierland en de Scandinavische landen die het beste presteerden.

Het waren vooral Frankrijk en Duitsland die de afgelopen decennia hadden nagelaten om de arbeidsmarkt te hervormen, wat leidde tot hoge werkloosheid. Inmiddels lijken deze landen de moed te verzame-

len nu wel hervormingen door te voeren, en kijken met een schuin oog naar de kleinere landen. In 2006 wilde de toenmalige Franse premier De Villepin bijvoorbeeld wat doen aan de enorme jeugdwerkloosheid, en kwam met hervorming van het ontslagrecht. Er brak een storm van protest los. ‘Dat is niet sociaal!! Er wordt gekozen voor de markt, niet voor de mensen!!’ scandeerden demonstranten. Maar de maatregelen die werden voorgesteld, waren in andere landen, waaronder Nederland, allang uitgeprobeerd en bleken goed te werken. Waar de Franse werkloosheid met bijna 9 procent bijna de hoogste van Europa was, hebben Nederland en Denemarken met 3,9 procent zowat de laagste. Wat is nu het meest sociaal?

Behoud het roulerend voorzitterschap

Individuele, vaak kleine landen hebben een belangrijke rol als aanjager van nieuwe ontwikkelingen. Daarom lijkt het me jammer als in het nieuwe verdrag het ‘roulerend voorzitterschap’ zou worden afgeschaft. De afgelopen decennia was het zo dat elk halfjaar één van de Europese lidstaten officieel voorzitter werd van de Europese Unie. Door veel ambtenaren en politici werd er gepleit om dit te vervangen door een vaste voorzitter; Dat zou efficiënter zijn. In de oude grondwettekst stond dit dan ook opgenomen.

Ik denk dat de voordelen echter groot zijn om het te behouden. Allereerst geeft het wisselende voorzitterschap de landen bij toerbeurt een extra medeverantwoordelijkheid voor de Europese samenwerking. Het geeft ze tevens een extra kans om bijzondere aandachtspunten op de agenda te zetten. Landen worden met hun voorzitterschap gemotiveerd om voor dit soort onderwerpen het onderste uit de kan te halen. Het voorzitterschap geeft ook een belangrijke impuls om de Europese samenwerking tastbaar te maken voor de eigen inwoners. Dat werkt motiverend voor kleinere landen, maar ook voor eurosceptische lidstaten als Engeland. Het kan in ieder geval een bijdrage leveren aan het inhoudelijk blijven prikkelen van de Europese samenwerking. Nuttig genoeg om te behouden!

Laat experimenten toe!

Kleine landen, deelstaten, regio's en steden zijn dus van het grootste belang voor het functioneren van de Europese Unie. Over het algemeen krijgen de kleintjes daar alle ruimte voor. Maar soms gaat het mis.

Soms willen landen vooroplopen of experimenteren met beleid, maar wordt dit tegengewerkt. Het wordt vooral lastig als een land iets wil doen dat raakt aan de regels van vrijhandel. Zo wil Denemarken graag een snel verbod op het gebruik van transvetten in voedsel (vet in fastfood dat extreem ongezond is). Maar de regels van de Europese Unie verbieden dit omdat het een handelsbarrière zou opwerpen. In 2006 wilde Nederland een versnelde invoering van verplichte roetfilters op auto's. De Europese Commissie maakte echter bezwaar, eveneens vanwege handelsredenen. Zelf heb ik gepleit voor het verplicht etiketteren van vleesproducten op dierenwelzijn, zodat consumenten bewust kunnen kiezen voor vlees dat niet uit de bio-industrie komt, maar ook dat stuit op handelsbezwaren. Er wordt dan door de Europese Commissie gesteld dat de landen gewoon moeten wachten totdat alle Europese landen er gezamenlijk toe willen besluiten.

Maar het probleem is nu juist dat niet alle landen van Europa over dit soort zaken hetzelfde denken. Het duurt dan erg lang voordat er iets verandert. Ook hier geldt dat Europa soms te groot en te log is om in één keer een grote stap te zetten. Maar ook hier geldt dat dit alleen versneld zal worden als landen het voortouw mogen nemen. Maar los daarvan: waarom mag een land wél zelf uitmaken hoe ze de abortuswetgeving inricht, of hoe ze omgaat met softdrugs, maar krijgt het vrijwel geen ruimte betreffende zaken die evenzeer raken aan ethiek? Ik vind dat binnen de Europese handelvoorwaarden er meer ruimte moet komen voor experimenten en uitzonderingsposities. Ook groepjes landen zouden deze mogelijkheid moeten krijgen.

Golfopwekkers van verandering

In het vorige hoofdstuk betoogde ik dat de Europese landen vaker gezamenlijk moeten optrekken in de buitenlandse politiek. Europa moet als breekijzer opereren om vastgekoekte internationale afspraken open te krijgen. Binnen grote organisaties als de Verenigde Naties en de WTO moet Europa optreden als een soort ‘kleintje’ dat niet wacht op de rest van de wereld, maar zelf het voortouw neemt.

Maar om die rol binnen de wereldgemeenschap te spelen zal er vaak eerst grote dynamiek *binnen* Europa aan vooraf moeten gaan. Het waren, bijvoorbeeld, vooral de kleinere landen die de afgelopen 20 jaar begonnen met milieubeleid. Toen bleek dat zorg voor het milieu niet meteen ten koste hoefde te gaan van de welvaart – iets waar veel grotere landen bang voor waren – werd veel van het beleid overgenomen in Europese, gemeenschappelijke regels. Vervolgens is het nu Europa die weer de aanjager is van *wereldwijde* milieufspraken. De kleintjes blijken golfopwekkers van verandering. Hun invloed is groter dan ze zouden vermoeden.

Een open debat

Aan het begin van de vorige eeuw was een man van Nederlandse komaf president van Amerika: Theodore Roosevelt. Hij zei toen over referenda: 'Ik geloof in het volksinitiatief en het referendum, die niet moeten worden gebruikt om het representatieve stelsel te vernietigen, maar om haar te corrigeren wanneer ze niet meer representatief is.' Hoe zou hij in dat licht vanuit het Witte Huis naar Europa en Nederland hebben gekeken? Wat zou hij hebben gevonden van het referendum over de Europese grondwet?

Het lijkt erop dat het referendum van 2005 precies past in zijn redering. Toen Farah Karimi, Niesco Dubbelboer en ik in 2003 de initiatiefwet voor het raadplegend referendum indienden was het vooral om de betrokkenheid van burgers met Europa te verbeteren. Ook het formele argument dat het hier een grondwet betrof was toen erg belangrijk. Maar inmiddels vind ik het argument dat de volksvertegenwoordiging niet meer representatief was, het belangrijkste argument om het referendum van 2005 nog steeds hartgrondig te verdedigen.

Geen open debat

Hoe kan het dat een overgrote meerderheid van de Tweede Kamer wél tevreden was met de inhoud van de oude Europese Grondwet, en een zeer ruime meerderheid van de bevolking toch 'nee' zei? Een van de conclusies die hieruit werd getrokken was dat 'politici niet weten wat er onder de mensen leeft'. Die conclusie lijkt logisch.

Ik durf de stelling echter wel aan dat onder de 150 Kamerleden bij de grote onderwerpen zo ongeveer alle soorten argumenten terug te vinden zijn die in de samenleving spelen. Maar het probleem is dat deze veel-

kleurigheid aan opvattingen van politici veelal achter de deuren van de fractiekamer wordt gesmoord.

Het resultaat is dat op de meest belangrijke momenten burgers zich niet altijd kunnen herkennen in de woordenwisseling van hun volksvertegenwoordiging. Want wat moet je nu als je CDA'er bent en toch voor een onderzoek naar de Irak-oorlog? Bij wie kan je terecht als je SP-stemmer bent, maar juist wel vond dat Europa moest ingrijpen in Kosovo? In de Kamer zijn er zeker CDA- en SP-volksvertegenwoordigers te vinden die er net zo in staan; alleen geen kiezer die het weet of erachter komt. Zodoende hebben de debatten die Kamerleden in de wandelgangen voeren soms een hoger 'volksvertegenwoordigend' karakter dan die in de openbare plekken van het Parlement.

Zo ging het ook rond de Europese Grondwet. Het CDA, de PvdA, VVD, GroenLinks en D66 waren eendrachtig vóór de grondwet. De SP, ChristenUnie, SGP, LPF en Geert Wilders waren eendrachtig tegen. Maar binnen de achterbannen van die partijen was er een grote verscheidenheid aan opvattingen. Dat gold voor zowel het 'ja'-kamp als voor het 'nee'-kamp. Zo was bij de PvdA-partijprominent Ronald Plasterk luidkeels tegen de grondwet en hadden partijprominenten van de ChristenUnie zich er juist weer openlijk vóór uitgesproken. Maar ook binnen de fracties lagen de verhoudingen veel genuanceerder dan via de officiële kanalen naar buiten kwam. Binnen de VVD was er volgens geruchten maar een hele kleine meerderheid voor de Europese Grondwet. De argumenten die daaraan ten grondslag lagen, werden alleen niet naar buiten gebracht. Het enige dat naar buiten kwam was dat in september 2004 Geert Wilders uit de fractie stapte, onder meer vanwege verschil van mening over de toetreding van Turkije tot de EU. Voor de rest bleef het onduidelijk hoe de verhoudingen echt lagen.

Door het miskennen van verschillen die ook binnen politieke partijen leven, halen belangrijke argumenten, bezwaren en ideeën uiteindelijk niet het spreekgestoelte van de plenaire zaal van de Tweede Kamer. Dat verzwakt niet alleen de kwaliteit van het debat, maar doet ook geen recht aan de taak van het parlement: *volksvertegenwoordiging* zijn.

In de Tweede Kamer moet aan zoveel mogelijk combinaties van motieven, argumenten en ideeën recht worden gedaan.

Wat nu?

Wat gaat er gebeuren met het nieuwe Europese verdrag? Welke handreikingen worden er gedaan aan de ‘nee’-stemmers in Frankrijk en Nederland en aan de eurosceptische landen als Engeland en Denemarken?

De nieuwe president van Frankrijk, Sarkozy, was in ieder geval helder. Hij pleitte in zijn verkiezingscampagne voor een miniverdrag gebaseerd op de afspraken uit hoofdstuk 1 (over onder meer de veto's). Als het nieuwe verdrag zou uitmonden in zo'n klein verdrag, zei Sarkozy dat hij er geen referendum over wilde organiseren.

Samen met de Britse premier Tony Blair sprak Premier Balkenende in april 2007 ongeveer dezelfde wens uit. Ze stelden dat ‘enkele simpele wijzigingen aan de bestaande verdragen’ volstaan om de EU haar broodnodige daadkracht terug te geven. De afspraken die in hoofdstuk 1 van het oorspronkelijke verdrag stonden (over de veto's en de minister van Buitenlandse Zaken), zouden daarbij als uitgangspunt dienen. Ook moesten de strenge eisen voor toetreding van nieuwe landen in de nieuwe tekst komen en een mogelijke verwijzing naar klimaat- en energiedoelen. De twee leiders wilden een ‘Verander-verdrag’ zonder grondwettelijke pretenties. De naam ‘grondwet’ moest weg en ook wijzigingen naar een Europese vlag en volkslied waren niet gewenst.

Ik vond deze inzet van de Nederlandse regering in eerste instantie begrijpelijk. De ellenlange teksten van hoofdstuk 3 en 4 van de oude grondwet waren inderdaad overbodig. Hoewel ikzelf niet zoveel problemen heb met zaken als een vlag en een volkslied (best leuk, kan geen kwaad) vond ik het als mede-initiatiefnemer van het gehouden referendum prima dat dit soort zaken werd geofferd. Door dit soort grondwettelijke fanfare achterwege te laten, werd in ieder geval het ‘gevoel’ van mensen recht gedaan.

Moeilijker had ik het echter met een andere eis van de heren. Ze

wilden namelijk ook dat het Handvest van de Grondrechten uit de tekst zou worden gehaald. Blair en Balkenende motiveerden hun keuze door te stellen dat ze hiermee de ‘nee’-stemmers tegemoet wilden komen. Maar het feit wil alleen dat uit geen enkel onderzoek blijkt dat de ‘nee’-stemmers nou zo’n bezwaar hadden tegen deze grondrechten.

De wens om het Handvest van Grondrechten te schrappen had dan ook niet zoveel te maken met de wensen van de kiezer, maar met de wens van Balkenende en Blair om geen nieuw referendum uit te willen schrijven. Als in een nieuw verdrag die grondrechten komen te vervallen, zou er minder reden zijn om de tekst aan de Nederlanders voor te leggen. Het lijkt een slimme truc van Balkenende en Blair, maar het is weinig chic om uitgerekend dit Handvest tot inzet te maken van politiek gesjacher.

Anderen stellen juist weer dat de opneming van dit Handvest geen werkelijke kracht heeft, vooral symbolisch is, en dat het dus ook geen probleem is hem te schrappen. Maar zelfs al zou de tekst alleen puur symbolisch zijn, dan heeft het terugtrekken van de tekst op zich al een negatieve werking. Welk signaal geef je bijvoorbeeld af aan de Poolse demonstranten die de straat op gingen voor gelijke behandeling? De conservatieve Poolse regering zal het schrappen van het Handvest van de Grondrechten in ieder geval als winst zien. Hoe kan het dat zo’n tekst sneuvelt, alleen maar om via een omweg een referendum te voorkomen?

Bijkomend nadeel van de tactiek van de regering is dat die bij voorbaat al argwaan opwekt bij de oude ‘nee’-stemmers. Stel dat er straks een nieuw verdrag zou liggen, waarin objectief gezien veel goeds in zit voor de ‘nee’-stemmers, dan zal het feit dat de regering zo draaiërig opereert rond het referendum, een positieve beoordeling in de weg staan. Het wantrouwen in de politiek zal alleen nog maar meer gevoed worden, wat opnieuw zou kunnen leiden tot grote aardverschuivingen bij de volgende Tweede Kamerverkiezingen.

Eigenlijk wreekt zich hier het feit dat tijdens de afgelopen Tweede Kamerverkiezingen voor 22 november 2006 nauwelijks is gesproken

over de toekomst van Europa. Uit angst om kiezers voor het hoofd te stoten, meden de meeste politieke partijen het onderwerp als de pest. Het CDA was tegen een nieuw referendum maar was onduidelijk over de gewenste inhoud van een nieuw verdrag. De PvdA stelde in haar verkiezingsprogramma nog wel dat er een referendum moest worden gehouden, maar ging niet in op de voorwaarden. Ook de ChristenUnie en vvd zwegden angstvallig. Waar de Franse kiezer wel uitdrukkelijk de toekomst van Europa en het referendum in de verkiezingen mee kon wegen, was de Nederlandse kiezer in het vage gehouden. Dit lijkt nu als een boemerang op de politiek terug te komen.

Een nieuw referendum? Van onderop!

Het beste referendum is een referendum dat niet gehouden hoeft te worden. Want hoe nodig het referendum in 2005 ook was om de politiek te corrigeren, er was ook terechte kritiek. Referenda geven immers vaak frustraties voor zowel burgers als politici. Politici moeten bij een simpel 'ja' of 'nee' via zijdelingse opiniepeilingen maar inschatten wat er is bedoeld. Maar referenda frustreren vaak ook burgers zelf. Die hebben meestal nog wel meer te zeggen dan alleen 'ja' of 'nee', maar hun nuances kunnen ze niet kwijt op het stemformulier. Veel mensen zeiden daarom bij het referendum over de Europese grondwet dat ze graag de mogelijkheid hadden gehad om op het stemformulier 'er wat bij te schrijven', om hun keuze nader toe te lichten. Door de keuzemogelijkheid te beperken tussen een voor- en tegenstem wordt er immers niet ingegaan op constructieve bijdragen van de bevolking. Bij lokale referenda wordt dat soms opgelost door meerdere mogelijkheden op het stemformulier te zetten. Maar zo iets lag niet voor de hand rond dit onderwerp.

De meest fundamentele kritiek betrof het feit dat het hier om een zogenaamd 'raadplegend' referendum ging. Het werd gek gevonden dat de politiek de kiezer om 'raad' vroeg en dan vervolgens zelf campagne ging voeren met een standpunt onder de arm. 'Als je het al weet, hoef je toch geen raad te vragen?' Hoewel de motivatie was dat het hier

om een grondwetswijziging ging, en dat het dus gebruikelijk was om het volk te raadplegen, wekte het toch verwarring.

Het zou daarom voor toekomstige referenda beter zijn als ze niet meer door de politiek worden uitgeschreven, maar dat burgers hier zelf het initiatief voor nemen. Burgers krijgen dan de mogelijkheid om bij voorstellen van de politiek aan de rem te trekken. Dat zal overigens niet zomaar kunnen: burgers zouden eerst 300.000 handtekeningen moeten verzamelen. Een groot aantal, maar als er echte onvrede is, dan valt dat te halen. De ervaring in het buitenland leert dat zulke referenda maar zelden plaatsvinden, maar dat het instrument de politici wel wakker houdt. Het is een soort stok achter de deur: om een referendum te voorkomen, zullen ze hun ideeën en voorstellen beter willen toetsen en uitleggen.

Rond de goedkeuring van het nieuwe Europese verdrag zou deze mogelijkheid in ieder geval een belangrijke rol kunnen spelen. Als de nieuwe tekst veel weerstand oproept, kunnen burgers aan de noodrem trekken. Maar als de meeste mensen tevreden zijn met het onderhandelingsresultaat, dan zal het veel lastiger zijn om de 300.000 handtekeningen te verzamelen en zal er niet voldoende draagvlak blijken te zijn voor een nieuw referendum.

Deze constructie heeft als groot voordeel dat de politiek niet opnieuw 'raad' gaat 'vragen' voor iets waar ze zelf al een mening over heeft. Bovendien zou bij een eventueel nieuw referendum de aanlooptijd van de campagne langer zijn waardoor er meer tijd is voor inhoudelijk debat.

Ook kunnen de politieke partijen de argwaan wegnemen dat ze de nieuwe verdragstekst Nederland via een omweg 'door de strot' willen duwen. Als kiezers de mogelijkheid hebben om zelf het initiatief te nemen voor een nieuw referendum, kan dat een ontwapenend effect hebben op de discussie over het nieuwe Europese verdrag.

Voorwaarde is wel dat er zeer snel een meerderheid moet worden gevonden om deze mogelijkheid te kunnen bieden.

Het Nederlands debat

Sinds het referendum over de Europese Grondwet zijn er nogal wat mensen in één nacht veranderd van 'eurofiel' naar uitgesproken 'euro-scepticus'. Er zijn nog maar weinigen die bereid zijn om het voor de Europese samenwerking op te nemen en de gemakkelijke kretten van repuliek te voorzien.

Europa heeft te veel ambtenaren! (Een stad als Amsterdam heeft een vergelijkbaar aantal ambtenaren.) *De Euro is een fiasco!* (Het is nu een van de sterkste munten ter wereld) *Europa kost ons alleen maar geld!* (Het Centraal Plan Bureau becijferde dat Nederland per inwoner gemiddeld 3000 euro meer te besteden heeft als gevolg van de Europese samenwerking.)

Het grootste probleem van al dit soort eindeloze, zich herhalende steekspelletjes is vooral dat het de aandacht kaapt van de werkelijke dilemma's en uitdagingen van de Europese Unie. Hoe zorgen we ervoor dat Europa doet wat ze afspreekt? Hoe organiseren we dat? Hoe vullen we onze internationale rol in? Hoe zorgen we ervoor, zoals ik heb betoogd, dat landen kunnen experimenteren, zonder dat ze dwars worden gezeten? Deze kwesties zijn ingewikkeld en raken aan fundamentele vragen waar draagvlak voor nodig is.

Om een werkelijk open debat te kunnen voeren, moeten politici bereid zijn de zorgen van burgers serieus te nemen, maar dat is niet hetzelfde als mensen naar de mond te praten. Als mensen ontevreden zijn over de mate waarin Europa zijn afspraken nakomt of vinden dat Europa een grotere rol zou moeten spelen in de wereld, dan moet men ook mensen durven te overtuigen dat we daarvoor de Unie moeten hervormen. Soms zal dat lukken en soms niet. Maar het debat zal in ieder geval levend gehouden moeten worden, zowel door de eurofielen, de eurosceptici en alles wat daartussen zit. Zonder debat zullen er geen nieuwe oplossingen worden gevonden voor de vraagstukken van Europa.

Bescherm Europa niet tegen crises

Bij voortdurende zeggens Europese regeringsleiders nu dat Europa sinds het afwijzen van de Europese Grondwet 'in crisis' is. Europa zou door de afwijzing van de Grondwet zelfs in de 'ergste crisis van zijn bestaan' zitten. Ik vind dat nogal overdreven. De Europese samenwerking heeft de afgelopen 50 jaar al zoveel crises gekend, dat zo'n claim wat onhistorisch overkomt.

In de eerste jaren van de Europese Unie stapelde de ene crisis zich op de andere. Wat te denken van de keiharde afwijzing, door Frankrijk, van een Europese Defensie-gemeenschap in 1954? Of de Franse blokkade tegen de toetreding van Groot-Brittannië in de jaren zestig? Crises van formaat. De Unie overleefde ook een aantal kritische referenda in Denemarken en Ierland, en het weerstond het 'eurobashing' van de conservatieve Britse premier Margaret Thatcher. Niet alleen overleefde de Europese samenwerking ze, Europa werd er sterker van. Bij de meest recente voorbeelden gebeurde hetzelfde. In 1999 was het Europees Parlement woedend op het gedrag van eurocommissaris Edith Cresson die zich schuldig had gemaakt aan corruptie en vriendjespolitiek. Het Europees Parlement wilde haar naar huis sturen, maar volgens de reglementen kon dan niet. Het Europees Parlement hield echter zijn poot stijf, en ten slotte stapte de hele Commissie op. In de media werd dit als 'crisis in de EU!' betiteld, maar de uitkomst was juist positief. De crisis werkte zuiverend op het gehele ambtelijke apparaat rondom de Europese Commissie, en het Europees Parlement had aan democratische macht gewonnen. Dit kunstje herhaalde het Europees Parlement in 2004 opnieuw. Toen de orthodox-katholieke Italiaan Buttiglione commissaris voor emancipatie leek te worden, trok het Europees Parlement aan de bel. Onder dreiging van het parlement om anders de hele Commissie af te wijzen, trok Buttiglione zich terug. Het parlement had opnieuw, door crisis te maken, met succes zijn tanden laten zien en weer meer democratische macht verkregen. Crises lonen dus.

Waar de Europese Unie in het verleden toch vaak de wat chique biotoop vormde voor 'goedgeschoolde expats met mooi haar', wordt Europa een steeds gewonere democratie, die soms ook met tegenslagen wordt geconfronteerd. Daar is niets mis mee. Elke democratie dient te worden uitgedaagd door onvoorziene omstandigheden. We moeten aanvaarden dat Europa daarbij wel eens wat kleerscheuren oploopt. Europa moet als een normale democratie gaan functioneren, waarbij de politieke projecten die het onderneemt stuk voor stuk gewogen worden, en waarbij ze soms ook sneuvelen of moeten worden bijgesteld.

Degenen die hartstochtelijke geloven in de Europese samenwerking moeten niet elke kritiek op de Europese Unie zien als een existentiële aanval op Europa. Ook de eurosceptici moeten af van hun fatalisme. Natuurlijk, in de Europese Unie worden soms hemeltergende regeltjes bedacht, maar is dat een reden om te twijfelen aan het bestaansrecht van Europa? Als er in het Nederlandse parlement Kamerleden pleiten voor wetgeving voor een maximumgewicht voor schooltassen of een wettelijk verbod op tenenlikken (echte voorbeelden!), dan wordt er toch ook niet gepleit voor het afschaffen van Nederland?

Europa moet volwassen worden en aanvaarden dat ze daarvoor crises moet doorstaan. De geschiedenis leert dat Europa daar in de meeste gevallen sterker van is geworden. Dat zal ook nu weer opgaan. Zolang het moment wordt aangegrepen voor inhoudelijk debat, voor het verder moderniseren en democratiseren van Europa, voor het loskomen van ingesleten opvattingen, voor het herbronnen van de doelstellingen en ambities, dan kan de 'crisis' een belangrijke, louterende werking hebben.

De belangrijkste bijdrage die deze periode in ieder geval heeft opgeleverd, is dat het debat over de toekomst van de Europese Unie niet alleen beperkt is gebleven tot de vergaderzalen van ambtenaren en politici. Het vond ook plaats over de heg met de buurvrouw, in de tram en in huiskamers. Daarmee heeft de Europese samenwerking, naar mijn stellige overtuiging, aan kracht gewonnen.

Ten slotte

Identiteit

De vrees dat Nederland kopje onder gaat in een steeds grotere Europese Unie is, volgens mij, niet gegrond. Als er nou één land is dat ervaring heeft in het overleven in een vrije, internationale, open samenleving, dan is het Nederland wel. Nederland ontleent zelfs een groot gedeelte van de identiteit aan die internationale houding.

Dat wil niet zeggen dat er geen zorgen zijn. In een steeds snellere en commerciële wereld, kunnen unieke kenmerken van een land wel degelijk in gevaar komen. De oplossing hiervoor zit 'm alleen niet in een verwijtende vinger naar Europa.

De meest belangrijke reden waarom Nederland lijkt in te teren op z'n identiteit is dat we er zelf zo slordig mee omgaan. Zo is er bijna geen land dat zo weinig investeert in kunst en cultuur als Nederland. Veel instellingen die onze geschiedenis herbergen en onze cultuur levend houden, bijten op een houtje. Als het ons menens is met onze bezorgdheid over onze identiteit, zou het goed zijn om eerst eens het budget voor kunst en cultuur naar 1 procent van de begroting op te hogen. Ook wordt er nog veel te weinig belang gehecht aan kennis van onze geschiedenis. Niets is bovendien zo verbonden aan de Nederlandse identiteit als onze taal, maar volgens een recent rapport van de Onderwijsraad is de kennis van het Nederlands in het basisonderwijs veel te laag. Als we nu werkelijk vinden dat onze identiteit belangrijk is, dan zou een forse investering in goed taalonderwijs wel het minste zijn!

Nederland zou daarnaast minder gierig moeten zijn bij het promoten van zichzelf in het buitenland. Regelmatig laaien er discussies op of we niet drastisch zouden moeten bezuinigen op de diplomatieke dienst en op bijvoorbeeld de locatie van ambassades. Maar als we echt vinden dat Nederland voor zijn belangen moet opkomen, dan zullen we juist

in het hart van de hoofdsteden moeten opereren en onze internationale inspanningen moeten vergroten. Als ‘kleintje’ moeten we optimaal onze mogelijkheden benutten.

De Nederlanders zelf, intussen, moet geprikkeld worden zich meer internationaal te oriënteren. Passend in de Nederlandse traditie zal hij de wereld in moeten trekken en er zaken moeten gaan doen. Daarbij zou het helpen als hij weer wat beter z'n talen zou spreken. Waar Nederland ooit koploper was in de kennis van vreemde talen, is dat de afgelopen jaren flink afgenomen. Een grotere taalvaardigheid geeft grotere exportmogelijkheden en geeft individuele burgers bovendien zelf ook meer mogelijkheden om zich binnen Europa te bewegen.

Het ‘Europees Burgerschap’ komt daarmee ook dichterbij. Nederlanders zullen zich immers alleen ‘Europeaan’ gaan voelen als ze dat kunnen koppelen aan een persoonlijke ervaring. Een tijdje werken of studeren in het buitenland helpt daarbij. En een vakantie liefde met een Ier of een Griek doet méér dan twintig EU-informatiefolders.

Een motto voor Nederland

Een van de aardigste teksten die in de oorspronkelijke tekst van de Europese Grondwet stond, vond ik de preambule. In dit voorwoord op de Grondwet stond een soort motto omschreven voor Europa. De tekst intrigeerde me. Ik vond het knap werk dat het blijkbaar gelukt was om het ‘doel’ van Europa in een paar zinnen te omschrijven. Het viel me ook op dat zo'n motto of doel niet in onze grondwet omschreven staat. Ik stelde me de vraag hoe zo'n tekst er, wat mij betreft, uit zou moeten zien. Iets later stuitte ik op een vrij onbekende speech van voormalig koningin Wilhelmina, die me erg aansprak. Ze had de tekst uitgesproken toen ze net terug was gekeerd vanuit haar ballingschap in Londen. Tijdens een van haar eerste radiotoespraken, op 27 juni 1945, greep ze haar kans om een soort motto voor Nederland te formuleren:

‘Wij willen ons ertoe zetten onszelf op te bouwen en onze kinderen, elk naar eigen overtuiging, opdat wij als volk de moeilijkheden, die wij op onze weg zullen ondervinden, te boven kunnen komen. Immers, wij

*willen trachten voortrekkers en baanbrekers te zijn voor de nieuwe tijd,
die voor ons ligt.'*

Een rake tekst.

Nederland was steevast op z'n best als het lef toonde: de vrijheidstrijd in de 16de eeuw, de godsdienstvrijheid, de handelsmentaliteit, de kunsten, onze sociaal-economische vernieuwingen en onze ethische wetgeving – in al die gevallen wachtten we niet op de rest van de wereld, maar nam Nederland zelf het initiatief. Ik denk dat hierin misschien nog wel het meest onze 'identiteit' schuilt.

Daarbij bedoel ik niet dat we weer zoiets als een 'gidslaan' moeten zijn. De belerende wijze waarop dat begrip in de jaren zeventig werd ingevuld, spreekt me niet aan. Met 'gidslaan' veronderstel je namelijk dat je de weg al kent en dat anderen jou maar gewoon moeten volgen. Een gids is iemand die, met een omhooggestoken dichtgeklapte paraplu een meute schoolkinderen door een onbekende stad dirigeert. Nederland moet dat niet willen, alleen al omdat zo'n houding meestal eindigt in star denken. Nederland moet het juist aandurven om dingen als éérste anders te doen. Geen gids dus, maar juist de leerling die zich uit de groep losmaakt en de stad zélf gaat onderzoeken, die *ontdekt* in plaats van gidst en zo een fantastische tijd tegemoet gaat. Hij neemt het risico voor lief dat hij daarbij soms builen en schrammen oploopt. Niet per se het beste jongetje van de klas, maar wel het meest avontuurlijke. We kennen de toekomst niet, en ook niet alle beste oplossingen, maar we durven het aan ze te ontdekken.

Boris van der Ham

www.voortrekkersenbaanbrekers.nl

Dankwoord

Hierbij veel dank aan Harminke Medendorp van Uitgeverij Podium en Asterisk*, Amsterdam, voor hun goede adviezen om dit boekje snel uit te kunnen brengen. In het bijzonder dank ik Paul Teule, die de afgelopen tijd een uitstekend klankbord en werkpaard bleek. Ook dank aan Jeroen Visser en Floris Kreiken die in een eerder stadium betrokken waren.

Boris van der Ham (Amsterdam, 1973) is sinds 2002 Tweede Kamerlid voor D66. Hij was samen met Farah Karimi (Groenlinks) en Niesco Dubbelboer (PvdA) een van de initiatiefnemers van het referendum over de Europese Grondwet.

Op 1 juni 2005 werd in Nederland voor de eerste keer in 200 jaar een nationaal referendum gehouden. Het onderwerp was de Europese Grondwet. Een grote meerderheid van de Nederlanders stemde tegen.

Sindsdien lijkt Nederland z'n kosmopolitische houding te hebben afgelegd.

De uitslag werpt belangrijke vragen op die ook van belang zijn voor de onderhandelingen die nu gevoerd worden over een nieuw verdrag. Hebben kleinere landen nog een rol te spelen? Wat moet de rol van Europa zijn in de wereld? Wat zei het 'nee' eigenlijk over de werking van de Nederlandse democratie?

Twee jaar na het referendum blikt Boris van der Ham terug en vooruit.